

Justyna Łukaszewska-Haberkowa

naukowiec niezależny

ORCID 0000-0003-0939-5566

Nauczanie Pisma Świętego w Towarzystwie Jezusowym na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów od sprowadzenia zakonu do poł. XVII w.

Abstrakt: Artykuł dotyczy nauczania Pisma Świętego przyjętego w Towarzystwie Jezusowym na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów od chwili wprowadzenia zakonu do poł. XVII w. W tekście poddano analizie sposoby realizacji nauczania Pisma Świętego, uwzględniając zarówno kontekst edukacyjny, jak i duszpasterski. W oparciu o metodę analizy historyczno-dokumentacyjnej omówiono źródła rękopiśmienne: wykłady Baltazara Wolboriusza i Tomasza Bolesławiusza, uczniów Konstantego Szyrwida SJ, oraz *Ratio studiorum* i inne dokumenty zakonu. Artykuł rekonstruuje metody dydaktyczne oraz podkreśla znaczenie bibliistyki w formacji jezuickiej, zwłaszcza w kontekście konfrontacji z protestantyzmem. Szczególną uwagę poświęcono działalności Konstantego Szyrwida SJ jako wykładowcy Akademii Wileńskiej. Podjęto także próbę uzupełnienia luki badawczej dotyczącej tradycji nauczania bibliistyki w XVII-wiecznym zakonie jezuitów. Ostatnia część artykułu przedstawia rękopisy wykładów Pisma Świętego z I poł. XVII w.: Tomasza Bolesławiusza i Baltazara Wolboriusza z Poznania.

Słowa kluczowe: jezuici, XVII wiek, Pismo Święte, wykłady

Niniejszy tekst¹ omawia zagadnienie, w jaki sposób jezuici działający na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów do połowy XVII wieku realizowali nauczanie Pisma Świętego w kontekście edukacyjnym i duszpasterskim oraz jakie metody i narzędzia dydaktyczne stosowali w tym procesie. W badaniu, które stanowiło podstawę artykułu, zastosowano analizę historyczno-dokumentacyjną

---

¹ Artykuł powstał w ramach projektu realizowanego na Uniwersytecie Wileńskim pt. *Šv. Rašto dėstymo tradicija Vilniaus akademijoje XVII a. pradžioje/ Tradycja nauczania Pisma Świętego w Akademii Wileńskiej na początku XVII wieku.*

opartą na analizie źródeł pisanych, takich jak rękopisy wykładów Pisma Świętego autorstwa Baltazara Wolboriusza i Tomasza Bolesławiusza jako uczniów Konstantego Szyrwida SJ, interpretację programów edukacyjnych Towarzystwa Jezusowego, zwłaszcza *Ratio studiorum*, badanie biografii i działalności poszczególnych jezuitów, rekonstrukcję praktyk dydaktycznych (np. metoda dyktowania wykładów, nauka języków oryginalnych, pamięciowe przyswajanie tekstów, apologetyczny charakter nauczania). Uwzględniono również kontekst wyznaniowy i intelektualny epoki, zwłaszcza w odniesieniu do konfrontacji z protestantyzmem i przemian w podejściu do Biblii po połowie XVII wieku.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu istnieją opracowania dotyczące znajomości języków i metod tłumaczenia u jezuitów w XVI w. Istnieją również publikacje z zakresu historii kultury i tradycji nauczania Pisma Świętego w zakonie. Nie ma jednak literatury omawiającej Konstantego Szyrwida SJ jako wykładowcę przedmiotu, ani tym bardziej opracowań dotyczących skryptów przygotowanych przez jego uczniów. Nikt również nie zajął się analitycznym przedstawieniem tradycji nauczania biblistyki u jezuitów w XVII w.

W pierwszej części artykułu podkreślono znaczenie Biblii w działalności jezuitów – zarówno w kontekście duszpasterskim, jak i edukacyjnym. Szczególną wagę przywiązywano do jej właściwej interpretacji, co znalazło odzwierciedlenie m.in. w przekładzie Jakuba Wujka, szeroko wykorzystywanym również przez protestantów.

Jezuici od początku swojej obecności w Polsce akcentowali potrzebę włączenia studiów biblijnych do programu kształcenia, co uwzględniono w *Ratio studiorum*. Kładziono nacisk na systematyczne nauczanie, pamięciowe opanowywanie fragmentów tekstu, znajomość języków oryginalnych oraz wyznaczenie oddzielnego wykładowcy Pisma Św. W XVI–XVII wieku wiele tekstów biblijnych uczono się na pamięć. Nauczanie miało charakter apologetyczny – służyło obronie katolickiej interpretacji wobec protestantyzmu – a po połowie XVII w. bardziej duszpasterski. Kraków był głównym ośrodkiem akademickim i tłumaczeniowym Pisma Świętego w Polsce w XVI w. Jednym z ważnych tłumaczy był Jakub Wujek SJ, który uzyskał zgodę papieża na tłumaczenie

całej Biblii na język polski. W swej pracy korzystał głównie z edycji Wulgaty. Znajomość języków dawnych, tj. hebrajskiego i greckiego, miała charakter praktyczny: służyły one głównie do użytku teologicznego i translatorskiego.

W praktyce nauczania przeważała metoda dyktowania wykładów, co wynikało z braku podręczników. W kolegiach, takich jak wileńskie, Biblii – jako przedmiotu „Pismo Święte” – nauczano na różnych poziomach, często po polsku, a nauka obejmowała również nauczanie języków obcych, np. ruskiego. Katedra Pisma Świętego w Wilnie przyciągała wielu profesorów, choć dokumentacja nie pozwala na pełne ich zestawienie. Szczególną postacią był Konstanty Szyrwid, który prowadził wykłady przez ponad dekadę, łącząc nauczanie z działalnością kaznodziejską. Konstanty Szyrwid (1579–1631) był jednym z nielicznych jezuitów, którzy wykładali Pismo Święte na początku XVII wieku, głównie w Akademii Wileńskiej. Wpływ na jego formację miał Jan Komparski SJ. Szyrwid uczył z przerwami w latach 1613–1625; przerwy spowodowane były chorobą związaną z przepracowaniem. Dzięki zapiskom jego ucznia Adama Pęskiego znamy jego wykłady m.in. z *Pieśni nad pieśniami* (interpretacja alegoryczna) i *Listu do Efezjan* (bardziej literalna).

W artykule omówiono zachowane rękopisy wykładów Pisma Świętego z XVII wieku, autorstwa Baltazara Wolboriusza i Tomasza Bolesławiusza, jako uczniów Konstantego Szyrwida SJ, w których ukazuje się praktyczne zastosowanie nauk biblijnych w pracy dydaktycznej i duszpasterskiej jezuitów.

1. Rola i znaczenie Pisma Świętego w działalności Towarzystwa Jezusowego do poł. XVII w.

Towarzystwo Jezusowe powstało w odpowiedzi na rysujące się potrzeby Kościoła Katolickiego w XVI w. Jednym z istotniejszych problemów tych czasów było właściwe traktowanie tekstu Biblii i jego odpowiednia interpretacja (hasło „Biblia, biblistyka”, Grzebień 1996, 40–42). Jezuiti dobrze rozumieli wagę Pisma Świętego – zarówno w zakresie teorii, jak i praktycznego użycia – to tekst najczęściej wykorzystywany w pracy apostołskiej zakonników.

Problem interpretacji należał do większych, a przekaz zagadnień związanych z biblistyką odbywał się na różne sposoby. Pierwszym z nich, dość oczywistym, był przekład Pisma Świętego, który zlecono Jakubowi Wujkowi w 1584 roku. Już w 1593 roku ukazał się w Krakowie *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa*², natomiast ukończony w 1596 roku przekład całej Biblii (*Biblia to jest księgi Starego Testamentu*) w Krakowie w 1599 roku. Jakub Wujek korzystał z wydania Wulgaty³, jednak postrzegał konieczność odniesienia także do tekstu greckiego pism. Tym bardziej, że otrzymał bardzo staranne wykształcenie w tym zakresie. Przekład Wujkowy

² [Tł. J. Wujek], Nowy Testament (tytuł ujednolicony), wydanie 1: Tyt. got.: Nowy Te[sta]=|ment Pána nábe[go] ant. IESVSA|| CHRI=|STVSA.|| 3 nowu 3 Láciń[sk]iego y 3 Graeckiego ná Pol[sk]ie|| wiernie á 3cyrz[ski]e przelożony: y Argumentá=|mi ábo Summáriu[stami] káždych K[siąg]/|| y Rozdziałow/ y Annotácyámi pol|| brzegách obišniony.|| Przydáne ja Náuki y Przejf[rogi] málo nie zá káždý Ro=||zdziálem: Porownánie Ewángeli[stow]

SS. Dzieie[ł] y drogi rozmáite Piotrá y Páwła S. y Rege[st]r|| rzeczy g[łównie]yb[ych] ná końcu.|| Przej ant. D. kurs. IAKUBA WVYKA, Theologá|| Societatis ant. kurs. IESV.|| Z dozwo[le]niem Stár[ob]ych.|| Pod rozsadek Kościoła S. Powbe[chn]e=||go Rzym[sk]iego w[szystko] niech podleze.||; wydane w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie w 1593 r. ; wydanie 2: Tyt. got.: Nowy Te=||stáment Pána ná=||be[go] ant. IESVSA|| CHRISTVSA.||

3 nowu 3 Láciń[sk]iego y 3|| Graeckiego ná Pol[sk]ie wiernie|| á 3cyrz[ski]e przelożony.|| Przej ant. D. kurs. IAKUBA WVYKA|| Theologá Societatis ant. kurs. IESV|| Z dozwo[le]niem Stár[ob]ych.|| Pod rozsadek Kościoła S. Powbe[chn]e=||go Rzym[sk]iego w[szystko] niech podleze.|| W Krá[ak]owie/ w Drukárni An=||drzeja Piotrkowczyká/ M.D. XCIII.||, wydane w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie w 1593 r. Nastę[pn]a edycja Nowego Testamentu w tłum. Wujka według edycji *Biblii* Klementyńskiej z 1592 ukazała się drukiem w 1614.

³ [Tł. J. Wujek], Biblia (tytuł ujednolicony), Tyt. ant.: BIBLIA|| TO IEST|| KSIĘGI STAREGO|| Y NOWEGO TESTAMENTV|| WEDŁV[O] ŁACIŃSKIEGO|| przekládu [starego], w kościele pow[st]a=|chnym przyiętego, ná Pol[sk]i|| ięzyk z nowu z pilnośc[ią] przelożony,| tyt. ant. Z DOKŁADANIEM TEXTV ZYDOWSKIEGO,|| y Gréckiego, y z wykładem Katholickim, trudniey=||[sz]ych mieysc, do obrony Wiáry [święte]y pow[st]a=|chnéy przeciw kácérztwóm tych czá[ł]ów|| należących:|| tyt. ant. PRZEZ D. IAKVBA WVYKA Z WĄGROWCA,|| THEOLOGA SOCIETATIS IESV.|| Z DOZWOLENIEM STOLICE APOSTOLSKIEY,|| tyt. kurs. Á nákládem Ieo M. Księdz[ę] Arcyb[isk]upá Gnieśnień=||[sk]iego, etc. wydáné.|| tyt. ant. W KRAKOWIE|| W Drukárni Łázárzowéy, Roku Pán[sk]iego,|| M.D. XC IX.||, wydane w Drukarni Łazarzowej w Krakowie w 1599 r.

miał ogromne znaczenie także dla protestantów, którzy odwoływali się do niego.

Drugi to nauczanie Pisma Świętego, które jezuita postrzegali za wysoce istotne i rozpoczęli w chwili przybycia zakonu do Rzeczypospolitej. O tym, jak było to ważne, świadczą zmiany zaproponowane przez zakonników w dyskusji nad *Ratio studiorum* w 1587 roku. Zakonnicy w Polsce kładli ogromny nacisk na studium Pisma Św. Domagano się lektury Pisma Świętego, a także pamięciowego opamiętowania znacznych jego fragmentów, począwszy od nowicjatu na wszystkich szczeblach nauki. Sugerowano również, by nauczanie prowadziło dwóch profesorów teologii scholastycznej oraz specjalnie dobrany wykładowca Pisma Św., który kierowałby studium biblijnym przez cztery lata⁴. Zmiany w *Ratio studiorum* zostały wprowadzone w całej Europie, nie tylko na uniwersytetach. Przyjęto również polską poprawkę, by naukę języka hebrajskiego zaczynać już na drugim roku studiów teologii i kontynuować ją przez dwa lata. Nigdy jednak nie udało się jezuitom wypracować wspólnych podręczników do nauki teologii i biblistyki (Niemiec 1998).

W XVI i na początku XVII w. wykłady Pisma Św. miały charakter apologetyczny, ponieważ najważniejszym zadaniem zakonników była polemika z różnymi odłamami protestantyzmu. Po połowie XVII w., gdy sytuacja religijna unormowała się, nauczanie Pisma Świętego służyło przede wszystkim potrzebom duszpasterskim i miało wspomóc praktyczną działalność apostołską, taką jak głoszenie kazań i nauk rekolekcyjnych. Do kasaty zakonu powstało więc wiele skryptów i ćwiczeń (Natoński 1998).

Zasadniczo w pierwszym okresie, czyli do poł. XVII w. zarysowały się dwie wyraźne szkoły nauczania egzegezy Pisma Świętego: Alfonso Salmeróna (1515–1585)⁵, która miała charakter tradycyjny

---

⁴ „Jezuici pierwsi, obok niektórych zagranicznych uniwersytetów, zaczęli wykładać Pismo Święte jako osobny przedmiot. Tego oddzielenia od innych dyscyplin teologicznych nie przeprowadził do XVIII w. ani Uniwersytet Krakowski, ani inne zakony w Polsce” (Smereka 1975, 253).

⁵ Alfonso Salmerón teolog, biblista i jeden z założycieli zakonu jezuitów. Studiował literaturę i filozofię, następnie filozofię i teologię na Sorbonie. W Paryżu poznał Ignacego Loyolę i stał się jednym z pierwszych sześciu jego towarzyszy, którzy 15 sierpnia 1534 r. wspólnie złożyli śluby ubóstwa i czystości, został jezuitą

i alegoryzujący, oraz Juana Maldonado (1533–1583)⁶, bardziej postępową. Nauczyciele w Rzeczypospolitej szli w ślady zarówno pierwszego (np. Jakub Wujek), jak i drugiego (np. Justus Rabb⁷).

w 1541 r. Nauczał i pracował w wielu miejscach, m.in. w Sienie, w Paryżu i w Rzymie, gdzie zasłynął kazaniami na temat *Listu do Efezjan*, które trzy razy w tygodniu wygłaszał w rzymskim kościele jezuitów. Na Soborze Trydenckim pełnił funkcję papieskiego teologa. Tematem debaty był dogmat o usprawiedliwieniu. Poza tym, że bardzo intensywnie pracował na rzecz soboru, poświęcał się głoszeniu kazań m.in. w całej Italii. W 1549 r. uzyskał tytuł doktora, a następnie przyjął posadę na uniwersytecie w Ingolstadt, gdzie wykładał m.in. *List do Rzymian*. Nauczał także w Veronie *Ewangelii św. Mateusza*. Opracował konstytucje zakonne jezuitów, był teologiem papieskim i pierwszym prowincjałem jezuickim w Neapolu. W latach 1564–1582 zajmował się głównie głoszeniem kazań i pracą pisarską. Podczas osiemnastu kolejnych lat w czasie wielkiego postu wygłaszał codzienne kazania. Pozostawił po sobie bogatą spuściznę pisarską. Składa się na nią głównie 16 tomów komentarzy biblijnych, 11 dotyczących ewangelii, jeden *Dziejów Apostolskich* i cztery listów świętego Pawła, por. np. hasło „A. Salmeron” (Grzebień 1996, 40–42).

⁶ Juan Maldonado (Maldonatus, Maldonato) był hiszpańskim teologiem i egezetą jezuickim. W wieku czternastu lub piętnastu lat wyjechał na uniwersytet w Salamance, gdzie studiował łacinę, grekę, filozofię u Francisco de Toledo i teologię. Następnie podjął i ukończył studia teologiczne w Salamance (1558). Wstąpił do zakonu jezuitów w 1562 r., w następnym roku przyjął święcenia kapłańskie. Po otwarciu Collège de Clermont został tamtejszym profesorem, wykładał filozofię i teologię. Prowadził kilka bardzo znaczących dysput z protestanckimi kaznodziejami. Teologia w Paryżu popadła w ruinę wskutek dominacji filozoficznych sprzeczek i barbarzyńskiej łaciny; Maldonado zaradził temu, dając należne pierwszeństwo Pismu Świętemu, Ojcom, tradycji i teologom, sporządził plan nauczania teologii dostosowując go do potrzeb Kościoła. Jego wykłady cieszyły się wielkim zainteresowaniem, także wśród protestantów. Biskupi mieszkający poza Paryżem zatrudniali kopistów, aby przekazywali im jego wykłady. Był jednym z największych jezuickich teologów: poza łaciną i greką, nauczył się także hebrajskiego, syryjskiego, chaldejskiego i arabskiego. Znany jako wybitny egezegeta: wyróżniał się w wyjaśnianiu dosłownego sensu; rozumiał tekst we właściwy i prawdziwy sposób. Pozostawił liczne dzieła i traktaty teologiczne.

⁷ Justus Rabb (Just Rab, zwany Cracoviensis) to postać wyjątkowa wśród jezuitów działających na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI w. Urodził się w 1543 r. w Krakowie, w rodzinie o tradycjach protestanckich. Był uczniem szkół kalwińskich w Pińsku, sam przeszedł na protestantyzm w 1552 r. Studiował w Strasburgu, Wittenberdzie, Jenie i Lipsku. Jako protestant słuchał wykładów jezuitów w Paryżu, w 1567 r. przyjął na powrót wyznanie katolickie, następnie rozpoczął studia teologiczne w Collegium Romanum w Rzymie i wstąpił do zakonu jezuitów 1 XI 1569 w Rzymie, zm. 1 IV 1612 w Krakowie. W zakonie

Jezuici w ważniejszych kolegiach starali się wyznaczyć jednego nauczyciela do Pisma Świętego, tak było np. w Wilnie⁸, Poznaniu i w Krakowie, gdzie chciano otworzyć uniwersytety. Zakonnicy jako pierwsi obok zagranicznych uniwersytetów zaczęli wykładać Pismo Św. jako osobny przedmiot. Podstawowym tekstem była oczywiście Wulgata, choć korzystano także z tekstów oryginalnych i różnych innych tłumaczeń Biblii. Duży nacisk kładziono na języki grecki i hebrajski. W 1645 roku wizytator i prowincjał Fabrycy Banfi⁹, który reformował nauczanie, polecił m.in., by profesor Pisma Św. wyjaśniał solidnie prawdy służące dogmatom katolickim, różnice między wyznaniem w interpretacji Pisma Św.

Z okresu XVII w. posiadamy obecnie zaledwie kilka rękopisów wykładów Pisma Św. ze szkół jezuickich. Są to: 1. komentarz do Księgi Rodzaju (Wolborius_a) oraz Proroka Ozjasza (Wolborius_b) Baltazara Wolboriusza z Poznania 1618–1622, 2. komentarze do Pieśni nad Pieśniami i Listu św. Pawła do Efezjan Konstantego Szyrwida z Wilna 1620, spisane przez jego ucznia Adama Pęskiego (1592–1665) (Pęski), 3. komentarze do Mądrości Syracha i II Listu św. Pawła do Koryntian Tomasza Boleslaviusa z Poznania 1622–1624

---

pracował przede wszystkim jako profesor: retoryki w Braniewie w l. 1572–1574 i Pułtusk 1574–1577, Pisma Św. w Wilnie w l. 1577–1580, znowu retoryki i Pisma Św. w Kolozsvár 1581–1584 i Lublinie 1584–1588. Prowadził ożywione i liczne dysputy na temat prymatu papieża, m. in. z Marcinem Czechowiczem i Janem Niemojewskim. Poza tym, że podejmował liczne obowiązki dyplomatyczne, także z królem, był jednym z cenzorów *Biblii* w tłumaczeniu Jakuba Wujka, pracował jako teolog biskupa Bernarda Maciejowskiego 1602–1606. Zmarł w Krakowie w 1612 r.

⁸ Por. Piechnik 1983a, 13–14: „[...] Wizytator, Włoch Hieronim Dandini, w memoriale pozostawionym rektorowi po zbadaniu stanu Akademii w 1600 r., zwrócił uwagę na następujące punkty: [...] b. by, jak to przewiduje *Ratio studiorum*, wszyscy studenci teologii słuchali wykładów Pisma Św. przez dwa lata i by w każdą środę odbywała się powtórka z wyłożonego materiału; c. by od początku Wielkiego Postu wykłady teologii polemicznej urządzano w szerszym zakresie, i by mogli ich słuchać nie tylko studenci teologii, ale także filozofii. W tym samym czasie w niedziele i święta uczniowie retoryki i poetyki powinni mieć wykłady zagadnień polemicznych, zaś ich koledzy z niższych klas przerabiać katechizm [...]”.

⁹ Fabrycy Banfi (1579–1658) włoski jezuita, który przybył do Polski jako wizytator Prowincji Litewskiej w 1640 r. Od 1643 r. został wizytatorem i prowincjałem Prowincji Polskiej Towarzystwa. Jako wizytator i prowincjał rozwijał aktywną działalność na polu szkolnictwa.

(Bolesławiusz), 4. komentarze do Księgi Joba, Mądrości Syracha i Ewangelii św. Łukasza prawdopodobnie Mikołaja Cichowskiego z Poznania 1639–1640 (BSem. Pozn. 728). Wykłady te ukierunkowane były w stronę obrony wiary z wyraźnym zaznaczeniem różnic z nauką protestantów.

2. Praktyka nauczania Pisma Świętego w kolegiach jezuickich

Jezuici od momentu sprowadzenia do Polski traktowali Pismo Święte z ogromną powagą. Już w memoriale przesłanym do Rzymu podczas dyskusji nad *Ratio studiorum* w 1587 roku kładli nacisk na konieczność wprowadzenia intensywnego studium Biblii, czego wcześniej nie przewidywał projekt komisji rzymskiej. Postulowano, aby lektura Pisma Świętego była obowiązkowa już w nowicjacie, łącznie z nauką na pamięć jego najważniejszych fragmentów. Zasada ta miała obowiązywać również na kolejnych etapach formacji. Jezuici domagali się także ustanowienia trzeciego wykładowcy – obok dwóch profesorów teologii scholastycznej – który przez cztery lata prowadziłby zajęcia z biblistyki. Te postulaty zostały częściowo uwzględnione: wykłady z Pisma Świętego wprowadzono we wszystkich większych kolegiach jezuickich w Europie, a nie – jak pierwotnie planowano – tylko na uniwersytetach. Przyjęto również polski projekt wcześniejszego nauczania języka hebrajskiego – już od drugiego roku teologii, przez dwa lata. Niezrealizowany pozostał natomiast pomysł opracowania podręczników do teologii i biblistyki.

W latach 80. XVI wieku zaczęła się kształtować metoda nauczania Pisma Świętego, która została następnie wpisana do *Ratio Studiorum*. Dobrym przykładem wdrażania tych zasad było kolegium wileńskie, w którym prowadzono zarówno niższy, jak i wyższy poziom edukacji. Początkowo zajęcia trwały nieco ponad cztery godziny dziennie, rano i po południu, obejmując wykłady oraz powtórki (Piechnik 1984, 79). Nauczanie Pisma Świętego odbywało się po łacinie, ale w niektórych przypadkach także w językach lokalnych – np. po rusku, gdzie uczniowie uczyli się na pamięć fragmentów Ewangelii. Według Ludwika Piechnika (1984, 83–85), nauczanie języka ruskiego w Wilnie było prawdopodobnie krótkotrwałe.

Można jednak przypuszczać, że podobne doraźne inicjatywy miały miejsce również w kolegiach północnych (litewskich, łotewskich i estońskich), gdzie uczono Ewangelii w językach lokalnych w odpowiedzi na konkretne potrzeby uczniów (Łukaszevska-Haberkowa 2014, 63–87). W kolegium wileńskim komentarze do Pisma Świętego w niższych klasach prowadzono po polsku i traktowano je niemal na równi z nauką katechizmu (Piechnik 1984, 92–93). W toku studiów szczególną rolę biblistyki podkreślali wykładowcy teologii dogmatycznej, opierając się na opiniach *Ratio studiorum* z 1586 roku (Piechnik 1984, 141).

W XVI i na początku XVII wieku wykłady z Pisma Świętego miały głównie charakter apologetyczny i przygotowywały do polemik z protestantami. W późniejszym okresie, po zwycięstwie reformy katolickiej, koncentrowano się raczej na duszpasterskim komentowaniu tekstów biblijnych. Do połowy XVIII wieku wykorzystywano skrypty oparte na klasycznych dziełach egzegetycznych, m.in. autorstwa jezuitów takich jak Jan Maldonat, Franciszek Toletus, Wilhelm Estius, Korneliusz a Lapide i Stefan Menochius. Ukształtowały się dwie główne szkoły egzegetyczne: tradycyjno-alegoryzująca A. Salmerona oraz bardziej ścisła i postępową – Maldonata. Przykładowo, Jakub Wujek był bliższy pierwszej z nich, natomiast Justus Rab reprezentował drugą.

W kolegiach w Wilnie, Poznaniu, Braniewie, Lwowie i Krakowie – które jezuita pragnęli przekształcić w akademie – starano się mieć osobnego wykładowcę Pisma Świętego. Obok Wulgaty korzystano także z tekstów oryginalnych i różnych tłumaczeń, co zwiększało wagę nauki greki i hebrajskiego. Jako pierwsi w Polsce – obok kilku zagranicznych uniwersytetów – jezuita zaczęli wyklądać Biblię jako osobny przedmiot. Takiego rozdziału dyscyplin teologicznych nie wprowadziła żadna inna krajowa uczelnia.

Wizytator Fabrycy Banfi w 1645 roku zalecał, by profesorowie Pisma Świętego solidnie objaśniali dogmaty katolickie oraz różnice interpretacyjne względem protestantów, i by swoje wykłady koordynowali z pozostałymi profesorami teologii. Z XVII wieku zachowało się zaledwie kilka rękopisów wykładów: m.in. komentarze do Księgi Rodzaju i Proroka Ozeasa autorstwa Baltazara Wolboriusza (Poznań, 1618–1622), Pieśni nad Pieśniami i Listu do Efezjan

Konstantego Szyrwida (Wilno, 1620), Mądrości Syracha i II Listu do Koryntian Tomasza Boleslaviusa (Poznań, 1622–1624) oraz do Księgi Joba i Ewangelii św. Łukasza, przypisywane Mikołajowi Cichowskiemu (Poznań, 1639–1640). Ich celem była obrona wiary oraz ukazanie różnic wobec nauki protestanckiej.

3. Metoda nauczania

Od lat 80. XVI w. przyjętą metodą nauczania stał się dyktat: wykładowca dyktował gotowy tekst, natomiast uczniowie zapisywali istotne elementy. Na koniec lekcji profesor powtarzał raz jeszcze i rozwijał trudniejsze fragmenty tekstu. Wprawdzie trwały dyskusje na temat konieczności wprowadzenia wykładów, które przetoczyły się przez wszystkie kolegia jezuickie, jednak ostatecznie w Polsce, szczególnie w Wilnie, aż do połowy XVIII w. przyjęto metodę dyktowania. Najważniejszy wysuwany argument to trudności z podręcznikami, które musiały zastąpić skrypty (Piechnik 1984, 144–46). Od lat dziewięćdziesiątych XVI w. profesor teologii polemicznej komentował także Pismo Św. Z chwilą otwarcia wydziału teologicznego w Wilnie, powstała osobna katedra Pisma Św., której profesorem został Justus Rab z Krakowa. Po przerwie nauczanie przedmiotu kontynuował do 1597 roku Jan Brant (1554–1602), po nim w 1598 roku Jan Gerardinus (1563–1606). Wydaje się, że w obrębie programu nauczania biblistyki wykształciły się także pewne zasady: był to wykład obowiązkowy przez pierwsze dwa lata nauki (rok na Stary i rok na Nowy Testament). Miejsca niejasne po łacinie profesor wyjaśniał na podstawie tekstu oryginalnego: hebrajskiego i greckiego. W zakresie wątpliwym należało wyjaśnić błędy o szczególnym znaczeniu oraz pozornie prawdziwe. Profesorowie w swoich wykładach winni trzymać się znaczenia tekstu zdefiniowanego przez najwyższy urząd nauczycielski, a w komentowaniu Pisma Św. naśladować Ojców Kościoła. Przestrzegano przed używaniem komentarzy rabinistycznych i poruszaniem zagadnień mniej ważnych: chronologii, zagadnień moralnych oraz kwestii spornych między katolikami i innowiercami.

W XVI w. przedmiotem pomocniczym w komentowaniu Pisma Św. był język hebrajski. Program nauczania obejmował

wykład gramatyki oraz tłumaczenie z hebrajskiego Księgi Rodzaju. *Ratio studiorum* wskazywała, że ma być tylko pomocą w komentowaniu Pisma Św. Zalecano, by na dalszym etapie wyjaśniać którąś z łatwiejszych ksiąg Pisma Świętego, pozostawiając jej wybór, podobnie jak podręcznik gramatyki hebrajskiej, profesorowi.

Wykłady z Pisma Św. prowadzono bez przerwy przez pierwszą połowę XVII stulecia. Wiadomo, że cieszyły się dużym zainteresowaniem i poważaniem. W tym czasie (do poł. XVI w.) przez katedrę Pisma Św. w Wilnie przesunęło się wielu profesorów. Każdy z nich pracował zwykle przez dwa lata. Niestety luki w dokumentacji zakonnej powodują, że nie mamy pełnej listy tych nauczycieli. Wiadomo, że byli to: Jan Gerardinus (1601, 1604), Jan Lesiewski (1602), Andrzej Brzozoviensis (1605), Jan Komparski (1609), Konstanty Szyrwid (1613, 1619, 1620, 1621, 1625), Krzysztof Chrznowski (1614), Piotr Klinger (1615, 1616), Wawrzyniec Bartilius (1617, 1618, 1623), Wojciech z Płocka (1626, 1627), Andrzej Klinger (1628, 1629), Andrzej Laszkowski (1630, 1631), Grzegorz Hoffman (1632, 1633), Tomasz Fabricius (1634), Łukasz Załuski (1636), Jan Rywocki (1638, 1648), Andrzej Honczel (1641), Tomasz Klage (1642, 1643), Michał Ginkiewicz (1644), Szymon Jabłonowski (1645), Andrzej Rozenwald (1646), Walenty Skowid (1647, 1649) oraz Stefan Zalewaka (1652, 1653).

W pierwszych latach XVII w. profesorowie teologii polemicznej pełnili równocześnie obowiązki wykładowców Pisma Św. W 1609 r. Jan Komparski SJ był jeszcze nauczycielem Pisma Św. i kontrowersji. W następnych latach kontrowersje zastąpiła *teologia pozytywna*, co zasadniczo oznaczało wykłady z Pisma Św. Należy przy tym pamiętać, że w wykładzie tego przedmiotu obowiązywała metoda scholastyczna: najpierw profesor przedstawiał zagadnienie, następnie dawał odpowiedź, opierając się na Piśmie Św., opinii Ojców i Doktorów Kościoła, uchwałach soborów i twierdzeniach teologów, następnie wskazywał na trudności, jakie mogą wynikać z twierdzeń innych autorów albo też z samego rozumowania i wreszcie podawał sposób ich rozwiązania.

Konstanty Szyrwid był jedynym nauczycielem Pisma Św., który prowadził katedrę dłużej: przypuszczać można, że wykładał on Pismo Św. około dziesięciu lat – od 1612 do 1626 r. z małymi

przerwami. Nie ma jednak żadnej rozprawy, którą poświęciłby temu zagadnieniu, być może dlatego, że był praktykiem i swoją wiedzę wykorzystywał w pracy apostołskiej, tj. głoszeniu kazań oraz komentarzu do Pisma Św., które wygłaszał w niedziele i święta po południu w kościele przy domu profesów. Poznanie niektórych wykładów Szyrwida jest możliwe dzięki skryptowi spisanemu przez jego ucznia, Adama Pęskiego.

Jak już zostało wyżej nadmienione, Konstanty Szyrwid (1579–1631) stanowi wyjątek w historii edukacji i nauczania Pisma Św. w zakonie jezuitów w XVI w. To postać, o której dość dużo wiadomo pod względem biograficznym i naukowym. Profesorem, który wywarł największy wpływ na Szyrwida jako nauczyciela, był uzdolniony Litwin, wykształcony w Kolegium Rzymskim, Jan Komparski SJ, wykładowca Pisma Św., języka hebrajskiego oraz teologii polemicznej (Piechnik 1984, 216). Sam Szyrwid po ukończeniu studiów, poza dwoma latami spędzonymi w Nieświeżu, gdzie przebywał na trzeciej probacji¹⁰ i rok na stanowisku kaznodziei, do końca życia pracował w Akademii Wileńskiej, w tym w l. 1613–1625 (z małymi przerwami) wykładał Pismo Św. Warto zauważyć, że odsunięcie Szyrwida od pracy wynikało z jego choroby, której nabawił się w wyniku przepracowania.

Poznanie przynajmniej niektórych wykładów Szyrwida umożliwia nam skrypt, pisany przez jego ucznia, Adama Pęskiego. Obejmuje on komentarze do *Pieśni nad pieśniami* oraz do *Listu św. Pawła do Efezjan*. W pierwszym zastosowano typową dla Ojców Kościoła metodę alegorezy i typologii, czyli poszukiwania pod warstwą tekstową utworu głębszego sensu. Natomiast alegoreza była metodą interpretacji Pisma Św., która zmieniała właściwe znaczenie przekazu biblijnego, szukając szerszego i głębszego sensu, a w konsekwencji zmieniała go. *Pieśni nad pieśniami* jest księgą specyficzną, wymagającą tzw. tłumaczenia duchowo-typicznego. Komentarz do Listu św. Pawła do Efezjan ma inny charakter, można powiedzieć

---

¹⁰ Literaturę litewską o Szyrwidzie notuje corocznie bibliografia jezuicka w czasopiśmie *Archivum Historicum Societatis Jesu* (od r. 1. wyd. w 1932 r. i nast.), po polsku por. można np. Piechnik 1983b; Hajdukiewicz 1974 i in.

bardziej tradycyjny: należy do pism Nowego Testamentu i nie wymaga alegorezy.

4. Polscy jezuita w nauczaniu i przekładach Pisma Świętego

Centralnym ośrodkiem akademickim w XVI w. w Polsce był oczywiście Kraków. Tutaj zostały wytłoczone pierwsze polskie przekłady i wydania Biblii: m.in. w 1561 r. pierwsza katolicka Biblia po polsku Jana Kasprowicza Leopoldy. Jego uczniami, jeszcze przed wstąpieniem do zakonu, byli m.in. Benedykt Herbest SJ i Jakub Wujek SJ. Ten ostatni na prowincjonalnej kongregacji Towarzystwa Jezusowego w 1584 roku, otrzymał polecenie udania się do Rzymu w celu wyjednania u papieża Grzegorza XIII zezwolenia na tłumaczenie całego Pisma Św. na język polski. Na Soborze Trydenckim Stolica Apostolska zastrzegła bowiem dla siebie prawo wydawania indultu w sprawie tłumaczeń Pisma Św. na języki nowożytnie (Smereka 1972, 107).

W badaniu nauczania Pisma Św., podobnie jak w tłumaczeniu, jednym z głównych problemów naukowych jest ustalenie podstawy tekstowej (Pietkiewicz 2015). Poszukiwanie tejże wydaje się niekiedy trudne nie tyle ze względu na brak odpowiedniego odniesienia, co raczej ze względu na fakt, że w XVI i XVII wieku znakomitą większość tekstów znano na pamięć. W związku z tym, że wielu książy brakowało, w tym także Pisma Św., które niezależnie od wydania, pozostaje publikacją obszerną, powszechnie przytaczano fragmenty, a nawet całe księgi z pamięci.

Wiadomo, że niektórzy z jezuitów, szczególnie piszący i nauczający, mogli dysponować kilkoma edycjami Pisma Świętego. Rajmund Pietkiewicz uważa, że w warsztacie Jakuba Wujka znajdowało się kilka wydań, z których jednak do celów tłumaczeniowych, jako bezpośrednia podstawa przekładu, służyły wydania Wulgaty (Pietkiewicz 2002, 279–96). Zresztą sam Wujek we wstępach do swych przekładów wskazywał na edycję, z której korzystał. Ze względu na poruszaną w niniejszym artykule problematykę, należy zwrócić uwagę na dwie ważne kwestie. Po pierwsze w szesnastym wieku podział Biblii nie był jeszcze jednoznacznie określony i zachodzą w tej materii znaczące różnice pomiędzy edycjami. O ile

tłumacze wskazywali tutaj na konkretne wydanie, które posłużyło im w pracy, o tyle wykładowcy i nauczyciele nie pozostawiali tego rodzaju informacji¹¹.

Rajmund Pietkiewicz analizuje wpływ zachodnioeuropejskiego chrześcijańskiego hebraizmu na polsko-litewskie środowiska akademickie i religijne w XVI wieku. Autor ten zauważył, że znajomość języka hebrajskiego przenikała do Rzeczypospolitej Obojga Narodów poprzez kontakty magnatów i duchownych z zachodnioeuropejskimi ekspertami, działalność konwertytów żydowskich uczących języków semickich, studia zagraniczne oraz literaturę. Pietkiewicz podkreśla, że polski chrześcijański hebraizm miał charakter praktyczny, służąc głównie do bezpośredniego dostępu do oryginalnego tekstu Biblii hebrajskiej w celach teologicznych i translacyjnych. Autor zauważył również, że lokalni humaniści i reformatorzy, mimo kontaktów z judaizmem, wnieśli niewielki wkład w rozwój krajowych studiów hebrajskich. Badania hebraistyczne były podejmowane głównie w ramach uniwersytetów lub ruchów religijnych, a ich celem było praktyczne wykorzystanie tekstów biblijnych w języku hebrajskim (Pietkiewicz 2020, 140–54).

Tadeusz Rubik szczegółowo analizuje proces cenzurowania i redagowania przekładu autorstwa Jakuba Wujka (Rubik 2024, 274–325). Skupia się na roli dwóch jezuitów: Justusa Rabba i Stanisława

---

¹¹ W XVI w. można wskazać następujące teksty Pisma Świętego wydane w języku łacińskim: *Biblia. Habes In Hoc Libro prudens lector utriusque instrumenti novam translationem aeditam a reverend sacrae theologiae doctore Sancte pagnino lucensi concionatore apostolico Praedicatorij ordinis ...*, [Lugduni], A. Du Ry I in., 1528 (tłumaczenie łacińskie Biblii Hebrajskiej S. Pagniniego); *Biblia Utriusque Testamenti De Quorum Nova Interpretatione Et Copiosissimis in eam annotationibus lege quam in limine operis habes epistolam*, t. 1–2, Genevae, R. Stephanus (Estienne), 1556/57 (Biblia Stephanusa); *Biblia Sacra Hebraice, Chaldaice, Graece, et Latine. Philippi II Reg. Cathol. Pietate Et Studio Ad Sacrosanctae Ecclesiae Usus*, t. 1–8, Antverpiae, K. Plantinius, 1569–1572 (Poliglota antwerpska, królewska); *Biblia Sacra. Quid in hac editione, à Theologis Louaniensibus, praestitum sit, paulo post indicatur*, Antverpiae, K. Plantinius, 1574 (Wulgata lowańska); *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti quinti Pint. Max. iussu recognita atque edita*, Romae, Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1592 (Wulgata sykstoklementyńska 1592); *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti quinti Pint. Max. iussu recognita atque edita*, Romae, Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1593 (Wulgata sykstoklementyńska 1593).

Grodzickiego, którzy odegrali kluczowe role w kształtowaniu ostatecznej wersji tego tłumaczenia. Rubik przedstawia, jak Rabb i Grodzicki, działając w ramach jezuickiej komisji cenzorskiej, wprowadzali zmiany mające na celu dostosowanie przekładu Wujka do wymogów Soboru Trydenckiego oraz oficjalnej wersji Wulgaty klementyńskiej. Analiza obejmuje konkretne przykłady ingerencji w tekst, ukazując, jak te poprawki wpływały na język, styl i teologiczną wymowę przekładu. Autor podkreśla, że działania cenzorów nie były jedynie formalnością, lecz miały istotny wpływ na kształt i odbiór Biblii Wujka w kontekście kontrreformacji i walki z protestanckimi interpretacjami Pisma Świętego. Dodatkowo Rubik analizuje strategie translatorskie przyjęte przez Wujka oraz zmiany wprowadzone przez jego następców, ukazując, jak przekład ten ewoluował w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

5. Rękopisy wykładów Pisma świętego przygotowane przez jezuitów w I poł XVII w.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu, niewiele uwagi poświęcono tekstom wykładów Pisma Świętego z I poł. XVII w. Wyjątek stanowi tutaj Konstanty Szyrwid i jego wykład spisany przez Adama Pęskiego¹². Ze względu na sposób prowadzenia egzegezy i wskazaną powyżej zmianę metody nauczania, poniżej zostaną omówione te teksty rękopiśmienne, które odnoszą się do wykładów z I poł. XVII w.

5.1. Analiza rękopisów Tomasza Bolesławusza z Poznania (1622–1624)

Tomasz Bolesławusz (Boleslavius) urodził się w 1580 r. w Wielkopolsce. Wstąpił do zakonu jezuitów w Krakowie w 1601 r., z czego można wnosić, że posiadał już pewne wykształcenie. Zmarł jako człowiek podeszły wiekiem w 1654 r. również w Krakowie, choć

---

¹² Na uwagę zasługują tutaj opracowania Krystyny Rutkovskiej, profesor Uniwersytetu Wileńskiego, np. Rutkovska 2023.

pracował w wielu miejscach. W zakonie pełnił rozmaite funkcje i obowiązki: był socjuszem mistrza nowicjatu (w Krakowie, w latach 1615–1616), przełożonym szkół w Lublinie (1617–1618) i superiorem w Brześciu Litewskim (1618–1621). Był także prefektem szkół w Kaliszu (1627–1628), instruktorem II probacji i rektorem w Jarosławiu (1628–1634), następnie przełożonym w Przemyślu (1638–1639), skąd wyjechał do Lwowa, by pracować – głównie prowadzić administrację – we Lwowie (1642–1646). Z perspektywy niniejszego artykułu najważniejsze wydaje się to, że w l. 1622–1624 Bolesławiusz nauczał Pisma Świętego i kontrowersji w Poznaniu. Były to być może jedyne wykłady, które prowadził w ciągu swego życia zakonnego (por. hasło „Wolborius”, Grzebień 1996, 756).

5.1.1. Komentarz do Mądrości Syracha

Komentarz do Mądrości Syracha *Commentarius in Ecclesiasticum* otwiera krótkie uzasadnienie, w którym autor wyjaśnia, że pismo powstało po to, by uniknąć błędów w nauczaniu. Ewentualne błędy mogą wynikać z tego względu, że istnieje wiele niepełnych *isagoges*, natomiast każdy uczeń powiela naukę swego mistrza. Można zatem wniesić – co zresztą znajduje potwierdzenie w dalszej części książki – że Bolesławiusz przytacza komentarze i wyjaśnienia różnych autorów i interpretatorów Pisma Świętego.

Pierwsza część dzieła ma charakter wprowadzenia. Najpierw przedstawiono tytuł i osobę Syracha. Bolesławiusz odwołuje się tutaj do tradycji św. Hieronima i wielu pisarzy greckich. Określa Mądrość Syracha *apotheca omnis boni* i wskazuje, że księga zawiera przysłowia i nauki, które są odpowiednie dla każdego człowieka. Wspomina również Rabana Maura, który uważał, że Syrach zgromadził to, co najważniejsze z perspektywy nauczania Kościoła.

W kolejnych wyjaśnieniach Bolesławiusz opisał autora książki, jakie ma znaczenie i najważniejsze przesłanie: dotyczy mądrości. W pierwszym rozdziale przedstawiono samo pojęcie mądrości (*Omnis sapientia*) oraz to, w jaki sposób komentatorzy Eklezja-stesa wyjaśniają poglądy autora książki. Tutaj także, w osobnych podrozdziałach, wskazano najważniejsze określenia dotyczące mądrości, które pojawiają się w księdze. Drugi z kolei rozdział wskazuje na tych ludzi, którzy w służbie Bożej kierowali się mądrością.

Natomiast trzeci omawia konkretne postępowanie, w którym objawia się to, że niektórzy ludzie nazywani są *Filii Sapientiae*, czyli Synami Mądrości, jak również to, co ten fakt niesie ze sobą. To m.in. ten człowiek, który czci ojca, ponieważ będzie żył dłużej. To także ten, kto okazuje bojaźń Bożą w czynie i mowie etc.

W formie graficznej każde sformułowanie odnoszące się do tekstu Mądrości zostało zapisane majuskułą. Właściwy zaś tekst komentarza minuskułą. Metoda wyjaśnienia przyjęta przez Bolesławiusza jest wszędzie podobna: najpierw dane sformułowanie – istotne z perspektywy nauczania – zostało wyjaśnione w sposób dosłowny, z odniesieniem, a następnie w sposób alegoryczny. Wydaje się, że komentarz jako utwór jest stosunkowo krótki: nie podkreśla wszystkich ważniejszych fragmentów Mądrości Syracha. Zasadniczo odniesienia, a zarazem kolejne rozdziały, dotyczą wyłącznie Mądrości i tego, w jaki sposób zdefiniował ją autor księgi Eklezjastesa.

5.1.2. Komentarz do II Listu św. Pawła do Koryntian

Natomiast drugi zachowany rękopis wykładów Bolesławiusza to *Komentarz Cichowskiego do II Listu św. Pawła do Koryntian*. Jest to tekst długi – liczy aż 110 stron i ma charakter dość szczegółowy. Rozpoczyna się od uwagi, że ze względu na treść wykładu, potrzebne jest stosowne wprowadzenie, na które składają się najpierw odpowiedzi na pytania o pochodzenie tekstu (kiedy, kto, gdzie i do kogo został napisany list), następnie co jest treścią pierwszego listu do Koryntian, wreszcie jaka jest metoda przedstawienia wykładu. Cichowski zaznacza, że najważniejsze uwagi zamieszcza w postaci komentarzy i adnotacji (*annotationes*). Ilość tych ostatnich jest różna i zależy od omawianego fragmentu listu. Co istotne, autor uznał, że znakomita część tekstu św. Pawła wymaga wyjaśnienia wersowego i dla każdego ze słów osobno (np. *Apostolus, Iesu Christi, per voluntatem Dei, et Timotheus Frater* etc.). Egzegeza odnosi się właściwie do wszystkich elementów tekstu: geograficznych, historycznych, dotyczących realiów życia codziennego itp.

Interesujące wydaje się to, że w komentarzu znajdują się informacje niekoniecznie istotne z perspektywy nauczania, jak np. charakterystyka dokonań i działalności Tymoteusza. Bolesławiusz

wykorzystuje ją do wyjaśnienia, do czego odnosi się sformułowanie „całej Achai”. Jednak fakty dotyczące Tymoteusza – przecież współautora kilku ksiąg nowego testamentu, które napisał wraz ze św. Pawłem – zostały przedstawione w sposób odnoszący się głównie do znajomości Biblii.

Naturalnie najważniejsze zagadnienia poruszone w liście, tj. wykład na temat odkupienia, działalności apostołskiej oraz dobrych uczynków, w XVI i XVII w. stanowiły podstawę fundamentalnych sporów międzywyznaniowych. Pouczenia i nauki związane z tą tematyką stanowiły naturalne wprowadzenie nie tylko do znajomości Pisma Świętego, ale również teologii polemiczno-kontrowersyjnej.

Na taką cechę wykładu Bolesławiusza wskazują liczne odniesienia w treści rękopisu. Mają one zarówno charakter ogólny, tj. wskazane są ogólne poglądy, które są sprzeczne z nauczaniem Kościoła, jak i konkretne uwagi odnoszące się do wybranych miejsc. Np. w rozdziale komentującym 1. rozdział wers 17 i kolejne listu św. Pawła, który dotyczy przede wszystkim nauki tzw. pseudoapostołów. Tutaj przedstawiono zarówno poglądy współczesne apostołowi, jak i autorowi w kontekście sprzeciwu wobec przyjętych zasad. W treści – dość bogatej w odniesienia do autorów i Ojców Kościoła – szczególnie jasno Bolesławiusz piętnuje kalwinistów, którzy nie uznają godności powołania apostołskiego – tutaj apostołstwa rozumianego jako rys duchowości jezuickiej – w odniesieniu do drugiego rozdziału 2 Listu do Koryntian św. Pawła.

5.2. Analiza rękopisów Baltazara Wolboriusa z Poznania (1618–1622)

Autor kolejnego komentarza to Baltazar Wolboriusz (Volborius), jezuita urodzony na Mazowszu ok. 1571 r. Niewiele wiadomo o jego życiu, ale można wnosić, że kiedy wstąpił do zakonu w Pułtusku w r. 1597, był już człowiekiem wykształconym. Jako wykładowca Pisma Świętego i języka hebrajskiego pracował przede wszystkim w Poznaniu. Pracę kontynuował do śmierci, to jest w latach 1608–1638 z roczną przerwą – zapewne ze względu na przygotowanie do święceń zakonnych (1614–1615). Istnieje opinia, że Wolboriusz miał przygotować nowe tłumaczenie Pisma Świętego lub też – co wydaje się jednak dużo bardziej prawdopodobne – na nowo przejrzeć przekład

Jakub Wujka. Jako pisarz przygotował i wydał w 1614 r. w Ingolstadt *Conciones*, czyli zbiór kazań Stanisława Grodzickiego SJ (por. hasło „Wolborius”, Grzebień 1996, 756).

Zachowany w Bibliotece OO. Kapucynów rękopis (Wolborius) pochodzi zapewne z późniejszego czasu nauczania B. Volboriusa (1618–1622) i obejmuje komentarz do Księgi Rodzaju. Wykład spisał w 1619 r. Adam Pęski – uczeń kolegium poznańskiego i późniejszy wykładowca w kolegiach jezuickich. Już sam tytuł dzieła wskazuje na główny jego charakter: *COMMENTARIVS IN GENESIM CVM QVAESTIONIB[us] Co[n]troversiis de iustificatione et boni operibus; ac de sacros[anc]to sacrificio missae*. [...] Jest to bowiem wykład, który ma posłużyć nie tylko poznaniu Księgi Rodzaju, ale przede wszystkim umożliwić właściwą argumentację w sporach dotyczących usprawiedliwienia i dobrych uczynków. Zatem jest *sui generis* skryptem umożliwiającym prowadzenie dyskusji w sporach dogmatycznych i zarazem podręcznikiem z zakresu teologii pozytywno-kontrowersyjnej. Interesujące jest także to, że na ostatniej stronie rękopisu znajduje się wklejony jednostronicowy druk pt. *Assertiones ex controversiis. De iustificatione et bonis operibus*. Tzw. *Assertiones* stanowiły tezy, których broniono w kolegiach jezuickich na różnych etapach nauki w ramach podsumowania kolejnego roku edukacji. Publiczna obrona tez odbyła się w 1619 roku, jednak na druku nie uzupełniono odpowiedniej daty i adnotacji¹³. Zwyczaj nakazywał, by autorem tekstu był profesor danego przedmiotu, stąd można z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że tekst przygotował Wolboriusz¹⁴.

Właściwy komentarz do Księgi Rodzaju otwiera wstęp – *Proemium*, w którym przedstawiono podstawowe problemy poruszone w dziele: są to autor i miejsce Księgi Rodzaju w Pięcioksięgu, czas i okoliczności, w których Mojżesz spisał *Genesis*, co stanowi najważniejszą jej treść, w jaki sposób księga dotrwała do czasów współczesnych, jakie jest znaczenie greckie i hebrajskie pierwszych słów tekstu oraz na jakie części została podzielona.

---

¹³ *Defendentur publice in Collegio Posnaniensi Societatis Iesu a religiosis eiusdem Societ. Anno 1619, Mense Iunio... Die... Hora...*

¹⁴ Estreicher nie notuje tego druku.

Następnie przedstawiono po kolei wykład i wyjaśnienie księgi: jest to kolejnych siedem rozdziałów o charakterze egzegetycznym. Odnoszą się do kolejnych wydarzeń przedstawionych w *Genesis*. Wyjątkowo więcej miejsca Wolboriusz poświęca początkowej części księgi. W pierwszym rozdziale zostały pierwsze wersy Księgi Rodzaju: od 1 do 12. Komentarz zawiera zarówno wyjaśnienie filologiczne, jak i kontekst powstania utworu. Ponadto Wolboriusz dodał ważne uwagi (*Annotatio*) odnoszące się do znaczenia teologicznego utworu. W dalszej części omówiono kolejne wersy aż do ostatniego pierwszego rozdziału *Genesis*. Tutaj poza wyjaśnieniem znaczenia tekstu, pojawiają się także możliwe pytania do wyjaśnienia (*Quaeres*). Mają one charakter egzegetyczny, jednak odnoszą się wyraźnie do zagadnień mogących budzić wątpliwość w perspektywie sporów dogmatycznych, np. *Quaeres tertio: Cur Deus impresset homi iugum sum?* Po odpowiedzi następuje dalsza część wyjaśnień. Warto także nadmienić, że szczególnie istotne treści ogólne, związane z nauczaniem Kościoła, przedstawiono w odrębnych rozdziałach pt. *Notatio* (np. *Notatio prima: De Paradiso* w rozdziale drugim). Ze względu na charakter Księgi Rodzaju w drugiej części komentarza znaczna część wyjaśnienia ma charakter nauczania i wyjaśnienia moralnego.

Druga natomiast część rękopisu to *Controversia de Iustificazione et bonis operib[us]*, które również otwiera Wstęp – *Proemium*. Wyjaśniono w nim, na czym polega status *kontrowersji*. Oba teksty zgodnie z tytułem rękopisu, należy traktować jako jedną całość: wykład dot. Pisma Świętego i odpowiadająca mu treść wykładu z teologii pozytywno-kontrowersyjnej.

6. Podsumowanie

Analiza działalności jezuitów w zakresie nauczania i komentowania Pisma Świętego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI oraz 1. poł. XVII w. ukazuje złożony i dynamiczny obraz środowiska intelektualnego oraz jego oddziaływania na rozwój bibliistyki, edukacji duchownej i kultury religijnej. Przykłady działalności takich postaci jak Konstanty Szyrwid, Tomasz Bolesławiusz i Baltazar Wolboriusz pozwalają uchwycić kluczowe zjawiska oraz tendencje tej epoki.

Na podstawie przedstawionych materiałów rękopiśmiennych oraz przekładów i komentarzy można sformułować następujące szersze wnioski. Po pierwsze autorów, których teksty zostały omówione, charakteryzuje zróżnicowanie metod egzegetycznych i dydaktycznych. Jezuitom przypisać należy istotny wkład w rozwój metod interpretacji Pisma Świętego, przy czym zauważalne są różnice pomiędzy podejściami. Konstanty Szyrwid stosował głównie alegorezę i typologię, zwłaszcza przy interpretacji utworów starotestamentowych o symbolicznym charakterze, jak *Pieśń nad pieśniami*. Z kolei jego komentarz do *Listu do Efezjan* przyjął formę bardziej filologiczną i literalną, co pokazuje elastyczność metodyczną ówczesnych wykładowców. Tomasz Bolesławiusz zaś wypracował spójną dwupoziomą metodę objaśniania tekstu: literalną i alegoryczną, odnosząc się zarówno do klasycznych autorytetów Ojców Kościoła, jak i do współczesnych problemów teologicznych. Metodyka ta pełniła funkcję nie tylko akademicką, ale i formacyjną.

Po drugie biblistyka – rozumiana nie tylko jako przedmiot szkolny – stanowiła narzędzie walki ideologiczno-religijnej. Komentarze i wykłady, zwłaszcza te dotyczące Listów Pawłowych, stanowiły ważny komponent walki ideologicznej w ramach kontr-reformacji. Część wykładów miała charakter polemiczny, konfrontując naukę katolicką z poglądami reformacyjnymi. Przykładem może być analiza Listów Pawła, w której piętnowano kalwinistyczną negację apostołstwa jako zinstytucjonalizowanego urzędu. Teksty te nie tylko przekazywały wiedzę biblijną, ale również kształtowały tożsamość wyznaniową duchowieństwa i inteligencji katolickiej.

Zarówno Szyrwid, jak i Bolesławiusz czy Wolboriusz stanowili ogniwa większego, zorganizowanego systemu edukacyjnego Towarzystwa Jezusowego. Ich dorobek wskazuje, że jezuitckie szkolnictwo działało według jednolitych zasad, lecz dawało też miejsce indywidualnym stylom wykładu i osobistym zainteresowaniom profesorów. Widać wyraźnie, że wykładowcy ci korzystali z szerokiego spektrum źródeł, w tym także z wcześniejszych wykładów i komentarzy innych autorów, co pozwala mówić o ciągłości i międzypokoleniowym przekazie intelektualnym. Jest to zarazem kolejna obserwacja: w systemie edukacyjnym jezuitów istotna była rola jednostek.

W XVI i XVII wieku, mimo ograniczonego dostępu do drukowanych egzemplarzy Biblii, tekst Pisma Świętego był powszechnie obecny w praktyce edukacyjnej i kaznodziejskiej. Wielu wykładowców znało fragmenty Biblii na pamięć, co wymuszało wysoką sprawność retoryczną i głębokie zanurzenie w tekście. Taka sytuacja promowała nie tylko zapamiętywanie, ale i dogłębną refleksję nad przekazem biblijnym, co skutkowało bogactwem komentarzy i interpretacji, często dostosowanych do aktualnych potrzeb teologicznych lub duszpasterskich. Biblia była więc tekstem żywym i przekazywanym najczęściej w postaci pamięciowej.

Dzięki kontaktom z Zachodem i działalności jezuickich akademii, do Rzeczypospolitej przenikały języki biblijne, zwłaszcza hebrajski. Chrześcijański hebraizm, mimo ograniczonego charakteru, stanowił istotne narzędzie pracy nad tekstem Biblii. Znajomość języków oryginalnych była kluczowa nie tylko dla tłumaczeń, ale również dla objaśnień filologicznych w kontekście wykładów. Należy również zauważyć, że hebraizm ten miał wyraźnie praktyczny, a nie filologiczno-naukowy charakter – służył głównie apologetyce i egzegezie.

Przekład Jakuba Wujka i jego późniejsze korekty i redakcje (Justus Rabb, Stanisław Grodzicki) ilustrują, że tłumaczenie Pisma Świętego nie było jedynie indywidualnym wysiłkiem intelektualnym, ale efektem współpracy wielu uczonych i cenzorów w duchu posłuszeństwa wobec wskazań soborowych i Kościoła. Przekład Biblii był tu traktowany jako narzędzie walki o jednolitość doktryny i integralność językową Kościoła katolickiego wobec zagrożeń reformacyjnych.

Zachowane rękopisy wykładów – choć nieliczne – stanowią bezcenne źródło wiedzy o kulturze intelektualnej polskich jezuitów i o historii wykładania Pisma Świętego. Dokumenty te odsłaniają nie tylko sposoby interpretacji tekstu biblijnego, ale również ukazują środowisko edukacyjne, intelektualne i ideologiczne wczesno nowożytnej Rzeczypospolitej. Ich dalsza edycja, analiza filologiczna i porównawcza z zachodnimi rękopisami może znacząco wzbogacić wiedzę o historii teologii i edukacji jezuickiej w Polsce i na Litwie.

Św. Ignacy Loyola powołał Towarzystwo Jezusowe do pełnienia szczególnych funkcji i podejmowania działań o charakterze edukacyjnym. Należało odpowiedzieć na potrzeby Kościoła Katolickiego,

które w XVI w. były nieco inne niż w kolejnych wiekach. Interpretacja i właściwe traktowanie tekstu Biblii podążały za reformą przyjętą przez Sobór Trydencki: Pismo Święte, szczególnie w dobie dysput religijnych w XVI w., ale również w XVII w. w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, stanowiło fundamentalny element odniesienia zarówno w pracy duszpasterskiej, jak i głębszych dyskusjach o charakterze dogmatyczno-teologicznym. Nauczanie Biblii było zatem obowiązkiem, ale równie wyzwaniem zarówno ze względu na proces, jak i okoliczności pracy. Wydaje się, że prowadzenie wykładów, które miały charakter pozytywnej nauki na temat omawianego tekstu, stało się najlepszą metodą nauczania, co ilustrują nieliczne zachowane rękopisy z tego czasu, w tym szczególnie Tomasza Bolesławiusza SJ i Baltazara Wolboriusza SJ.

Teaching the Holy Scripture in the Society of Jesus in the Polish–Lithuanian Commonwealth from the Establishment of the Order until the Mid-17th century

Abstract: The reader is presented with an article concerning the teaching of the Holy Scripture as adopted by the Society of Jesus in the territories of the Polish–Lithuanian Commonwealth from the introduction of the order until the mid-17th century. It analyzes the methods by which biblical instruction was carried out, taking into account both educational and pastoral contexts. Based on the historical-documentary analysis method, the article examines manuscript sources – including the lectures of Baltazar Wolboriusz and Tomasz Bolesławiusz, students of Konstanty Szyrwid SJ – as well as the *Ratio studiorum* and other Jesuit documents. The study reconstructs didactic methods and highlights the significance of biblical studies in Jesuit formation, particularly in the context of confrontation with Protestantism. Special attention is given to the teaching activity of Konstanty Szyrwid SJ at the Vilnius Academy. The article also attempts to fill a research gap regarding the tradition of biblical teaching within the 17th-century Jesuit order. The final part presents the surviving biblical lecture manuscripts from the first half of the 17th century by Tomasz Bolesławiusz and Baltazar Wolboriusz of Poznań.

Keywords: Jesuits, 17th century, Holy Bible, lectures

Bibliografia

Rękopisy

- Bolesławiusz, Tomasz. *Komentarz do Mądrości Syracha i II Listu św. Pawła do Koryntian*, BSem. Pozn. 728, Biblioteka Seminarium Archidiecezjalnego, Poznań.
- Pęski, Adam. *Komentarz (Konstantego Szyrwida) do Pieśni nad Pieśniami i Listu św. Pawła do Efezjan*, BKapuc S39, Biblioteka OO. Kapucynów, Kraków.
- Wolborius, Baltazar. *Komentarz do Księgi proroka Ozjasza*, BSem. Pozn. 612, Biblioteka Seminarium Archidiecezjalnego w Poznaniu, Poznań. (= Wolborius_a).
- Wolborius, Baltazar. *Komentarz do Księgi Rodzaju*, 1618–1622, Bkap. Rkps 275/S38. Biblioteka OO. Kapucynów, Kraków. (= Wolborius_b).

Wydania Biblii

- Biblia Sacra Hebraice, Chaldaice, Graece, et Latine. Philippi II Reg. Cathol. Pietate Et Studio Ad Sacrosanctae Ecclesiae Usus*, vol. 1–8, Antverpiae, K. Plantinius, 1569–1572. (Poliglota antwerpska, królewska).
- Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti quinti Pint. Max. iussu recognita atque edita*, Romae, Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1592. (Wulgata sykstoklementyńska 1592).
- Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti quinti Pint. Max. iussu recognita atque edita*, Romae, Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1593. (Wulgata sykstoklementyńska 1593).
- Biblia Sacra. Quid in hac editione, à Theologis Louaniensibus, praestitum sit, paulo post indicatur*, Antverpiae, K. Plantinius, 1574. (Wulgata lowańska).
- Biblia to jest księgi Starego y Nowego Testamentu według łacińskiego przekładu starego*. W Drukarni Łazarzowej, 1599. (Tłumaczenie J. Wujek, 1599).
- Biblia Utriusque Testamenti De Quorum Nova Interpretatione Et Copiosissimis in eam annotationibus lege quam in limine operis habes epistolam*, vol. 1–2, Genevae, R. Stephanus (Estienne), 1556/57. (Biblia Stephanusa).
- Biblia. Habes In Hoc Libro prudens lector utriusque instrumenti novam translationem aeditam a reverend sacrae theologiae doctore Sancte pagnino lucensi concionatore apostolico Praedicatorij ordinis...*, [Lugduni], A. Du Ry et al., 1528. (Tłumaczenie łacińskie Biblii Hebrajskiej S. Pagniniego).
- Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa znowu z łacińskiego y z greckiego na polskie wiernie a szczyrze przełożony*, W drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1592. (Tłumaczenie J. Wujek).

Pozostała bibliografia

- Grzebień, Ludwik, ed. 1996. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Hajdukiewicz, Lech. 1974. “Konstanty Szyrwid.” In vol. 6 of *Historia nauki polskiej*, edited by B. Suchodolski, 682–83. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Litak, Stanisław. 1993. "Jezuici na tle innych zakonów męskich w Polsce w XVI–XVIII wieku." In *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, edited by L. Grzebień and S. Obirek, 185–98. Kraków: WAM.
- Lukaszewska-Haberkowa, Justyna. 2014. *Wpływ pierwszego pokolenia polskich jezuitów na życie kulturalne i literackie Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1608*. Kraków: Wydawnictwo Ignatianum/WAM.
- Natoński, Bronisław. 1970. "Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji." In *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, edited by J. Pelc, 309–37. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Niemiec, Jan. 1998. "Z dziejów szkolnictwa jezuickiego na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1564–1886." *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej* 5:263–83.
- Piechnik, Ludwik. 1983a. *Rozkwit Akademii Wileńskiej 1600–1655*. Rzym: Institutum Historicum Societatis Iesu.
- Piechnik, Ludwik. 1983b. "Konstanty Szyrwid." In vol. 4 of *Słownik polskich teologów katolickich*, edited by H.E. Wyczawski, 294–5. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Piechnik, Ludwik. 1984. *Początki Akademii Wileńskiej 1570–1599*. Rzym: Institutum Historicum Societatis Iesu.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2002. *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518–1638: sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2015. "Z oryginału czy z Wulgaty? Podstawa polskich tłumaczeń Biblii." In *Patronka filologii. Rola Biblii w rozwoju edytorstwa, badań językoznawczych i translatorskich*, edited by D. Muszytowska, 5–56. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2020. *In Search of 'the Genuine Word of God': Reception of the West-European Christian Hebraism in the Polish–Lithuanian Commonwealth in the Renaissance*. Refo 500 Academic Studies 73. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Rubik, Tadeusz. 2024. *Biblia Wujka, Rabba i Grodzickiego. Historia powstania jezuickiego przekładu (ok. 1579–1599) w kontekście kulturowo-konfesyjnym epoki*. Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej 8. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Rutkovska, Kristina. 2023. "Jesuit Konstantinas Širvydas (Konstanty Szyrwid) and the Origins of Lithuanian Linguistics and Homiletics." *Journal of Jesuit Studies* 10 (2): 345–62.
- Smereka, Władysław. 1971. "Zasługi polskich jezuitów w dziedzinie nauczania i przekładów Pisma Św." In *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972. Historia, opracowania, bibliografia*, edited by Z. Wilkosz and L. Grzebień, 107–14. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.

Smereka, Władysław. 1975. "Biblijka Polska (Wiek XVI–XVIII)." In vol. 2, part 1 of *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, edited by M. Rechowicz, 221–66. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.